

ARCHIVE COPY

Please return.

Հրատարակութիւն Ամերիկահայոց Արեւելեան Թեմի Ազգային Առաջնորդարանի
A Publication of the Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America

Volume X, Number 11
Supplement, March 1988

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ԿԸ ՊԱՀԱՆՁԷ
ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՎԵՐԱՄԻԱՑՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

MILLIONS OF ARMENIANS DEMAND
THE REUNIFICATION OF KARABAGH WITH SOVIET ARMENIA
Diaspora in Solidarity with the Armenians in Armenia and Karabagh

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՎԵՀԱՓՈՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ԽՕՍԸԸ
ԵՐԵՒԱՆԻ ՀԵՌԱՏԵՍԻԼԷՆ

Երեւանի մէջ ծովածաւալ ցուցարարները հանդարտեցնելու եւ ցոյցերը դադարեցնելու համար հեռատեսիլէն կոչ րրած էին Կարէն Դէմիրճեան եւ Վազգէն Ա. Հայրապետը, որուն խօսքը կուտանք ստորեւ:

Յանուն Հայաստանեայց Եկեղեցու ողջունում եւ ձեզ եւ բոլորիդ բերում իմ օրհնութիւնը Սուրբ Էջմիածնից:

Մանրօրէն մտահոգուած եմ նաեւ ես եւ բաժանում եմ մեր ժողովրդի յուզումը Լեռնային Ղարաբաղի մարզը Սովետական Հայաստանին միացուելու հարցի կապակցութեամբ:

Ես գտնում եմ այդ առաջադրանքը բնական եւ օրինական ու սահմանադրական, որով հաւատում եմ, թէ մեր օրերի վերակառուցման եւ ղեմակրատիայի ոգիով, Սովետական Միութեան բարձր իշխանութիւնները ամենայն կարեւորութեամբ կը յանգեն մի արդար ու անկողմնակալ որոշման:

Այս օրերս ես բազմաթիւ հեռագիրներ ու հեռախօսներ եմ ստանում նաեւ արտասահմանի մեր եկեղեցական եւ մշակութային կազմակերպութիւններից, որոնք սփիւռքի աւելի քան երկու միլիոն հայութեան անունից խնդրում են՝ իմ միջնորդութիւնը Սովետական Միութեան բարձր ղեկավարութեան առաջ, որպէսզի արդարացի լուծում ստանայ Հայկական Ղարաբաղի Հարցը, համաձայն Սովետական Միութեան սահմանադրութեան, համաձայն Ղարաբաղի ժողովրդական ղեկուսատների սեփետի որոշման եւ համաձայն ղեմակրատիայի սկզբունքների:

Ընթացք տալով այս ղեմումներին, ես արդէն իսկ մի բովանդակալից հեռագիր եմ ուղարկել մեր երկրի առաջին ղեկավար մեծայարգ Տիար Միխայիլ Գորբաչովին, խնդրելով նրա վճռական նպաստը յօգուտ Ղարաբաղի հայ ազգաբնակչութեան սպասումների:

Հայ ժողովուրդը ինչպէս Հայաստանում, այնպէս էլ արտասահմանում, միշտ հաւատարմօրէն կանգնած է Սովետական Միութեան ազգութիւնների եղբայրութեան եւ ուսւ ժողովրդի հանդէպ պատմականօրէն նուիրագործուած անխախտ բարեկամութեան հիմքերի վրայ, իր հոգու հայեացքը ուղղելով դէպի մեր երկրի բարձր իշխանութիւնները լաւատես ապրումներով, մանաւանդ որ յայտնի է ձեզ բոլորիդ մեր վերին իշխանութեան հաւաստացումը, թէ շատ մօտ ապագայում, Մոսկուայում բարձր մակարդակի վրայ պէտք է գումարուի յատուկ նիստ քննարկելու եւ օրինակոր լուծում տալու Հայկական Ղարաբաղի հարցին Սովետական Միութեան մէջ ազգութիւնների ինքնորոշման իրաւունքների հիման վրայ:

Հարազատներ մեր, ես այս օրերին գնահատել եմ ձեր յուզումը եւ համաժողովրդական ար-

(Շար. էջ 3)

LETTER TO GORBACHEV

The following letter from Archbishop Mesrob Ashjian was delivered to the Mission of the U.S.S.R. to the United Nations on February 27, 1988.

Mr. Mikhail S. Gorbachev
Secretary General
Soviet Communist Party
U.S.S.R.

Mr. Secretary General:

It is with great concern that the Prelacy confirms the current precarious situation in the region of Lernayin Karabagh (Nagorno Karabagh in Russian) which has been under the administrative control of Azerbaijan as a result of the Stalinist policies of the twenties.

Karabagh is an integral part of Armenia artificially kept separate from the national territory of the neighboring Soviet Armenian Republic. Its population is over 80% Armenian and its history and economy is closely linked to the Armenian mainland.

The Armenians of Karabagh have continuously voiced their protest against Stalin's arbitrary decision to place their region under Azerbaijani rule which has been singularly responsible for the inadequate pace of modernization and development in the area, thus forcing a trend for the younger generations to migrate to Soviet Armenia and elsewhere for better education and opportunities.

The people of Karabagh have proudly preserved their rich Armenian heritage against all odds; they have been a major force in the development of the entire Transcaucasian area; they have excelled in many sectors of the Soviet economy, as well as in the arts and sciences. They have given generously for the welfare of Soviet society only to see their region deprived systematically of its economic and cultural wealth.

Making matters worse, and in an effort to silence the rightful demands of the people of Karabagh, since February 25th the region has been subjected to the assaults of unruly Azerbaijani elements; massacres have been reported in the outlying areas where the Armenian population is in the minority. Over 70 casualties have occurred during these disturbances forcing a large number of families to flee their village homes and seek refuge in Stepanakert, the regional capital of Lernayin Karabagh.

HIS HOLINESS KAREKIN II SENDS CABLE TO GORBACHEV

In the name of the Catholicosate of Cilicia, all of its dioceses and its faithful, His Holiness Catholicos Karekin II, has sent a cable to Mr. Mikhail Gorbachev, Secretary General of the Soviet Communist Party, expressing solidarity with the Armenian people of Karabagh and Soviet Armenia, in the demand of the restoration of the legitimate rights of all the Armenian people and for the reintegration of the Province of Karabagh to Soviet Armenia. He expressed his strong hope that the General Secretary will positively respond to the legitimate aspirations of the Armenian people to see that justice be restored and that after so many years, a historical error be corrected and Karabagh reattached to Soviet Armenia.

His Holiness Karekin II also sent a cable to His Holiness Vazken, I, Catholicos of All Armenians to express his full support in all the efforts that Catholicos Vazken has displayed and will continue to display towards a positive, just and peaceful solution to this burning issue, so that the Armenian people, in the near future, may see their rights restored and dreams fulfilled.

Archbishop Ardavazt Terterian
Vicar General

At the present writing, thousands of Armenians in Stepanakert are engaged in a massive hunger strike to force the authorities to put an end to the violence and harassment by the Azerbaijani elements of surrounding areas. As a result, many Red Army armored units have taken positions around Stepanakert to prevent further attacks from the outside.

Appalled by these shocking events, large numbers of people have taken to the streets in Yerevan, the capital of Soviet Armenia, demanding vigorously that the right of Karabaghtzis to self-determination be respected by the authorities and Lernayin Karabagh, once again be made part of Armenia to which it belongs.

The Armenian-American community and, in fact, the entire Armenian Diaspora rises in support of the rightful demands of the Karabagh Armenians. The intolerable situation that has poisoned the lives of the Armenian families as a result of the separation, and has caused many unnecessary conflicts between Azerbaijanis and Armenians in this mountainous part of Armenia cannot be allowed to continue.

The Prelacy must bring this matter to the attention of all concerned in the interest of true peace in the area. Despite many difficult periods in their history, Azerbaijanis and Armenians have been good neighbors in many parts of Armenia and Azerbaijan and their confessional allegiances are not at issue here. Karabagh is an Armenian province; it borders Soviet Armenia; it was part of the Armenian territory and was previously acknowledged as such by the Azerbaijani government. The people of Karabagh have asked to join the

(Cont. page 5)

KARABAGH'S SAD PAGE OF HISTORY

1917 - 1923

Both Greater Karabagh and Mountainous Karabagh, on the eastern flank of historic Armenia, have always been demographically and culturally an integral part of the Armenian homeland.

The gradual weakening of the Armenian State in the fourth and fifth centuries and the eventual political dismemberment of Armenia created a dangerous strategic situation for regions that were on the frontiers, and were more exposed to invasions.

Karabagh known in Armenian history as Artsakh was one of those regions that was forced to confront repeated invasions from east and south by Mongols, and various Turkish tribes of Central Asia. Perhaps due to this fact, Armenians of Karabagh preserved a strong sense of independence and were often able to fight foreign invaders and prevent them from establishing their political control over the region. They were also able to preserve some ancient political structures that by the late Middle Ages had become known as Melikootiuns. The latter were the remnants of the ancient Armenian princedoms, and played a vital role in organizing the defenses of the region against foreign invasions. Other parts of Armenia were not so fortunate. Their political structures were destroyed and by the 14th century most of Armenia was left without political-military leadership, and at the mercy of invaders.

In the 19th century, when Russia conquered Eastern Armenia and the present international borders were roughly created, Karabagh lost its remaining princely families and was annexed to the Yelizavetopol province. The Meliks entered service in the Tsarist armies as members of the royal class.

Until the outbreak of WWI this status-quo continued unchanged. However, as the news of the Genocide taking place across the border in Turkish Armenia reached Karabagh and those areas now surrounded mainly by Azeri Turks, the situation began to change. People started to fear for their lives specially when Russia was engulfed in revolution in 1917 and Armenia was left defenseless against a possible advance of the Turkish armies.

Azeri Turks obviously supported the Ottoman Turks in their expansionist quest and were starting to threaten and attack isolated Armenian villages.

The need for a strong Russia defending Armenians was felt. However, one has to look critically at the role Russia played in the region and realize that our "great christian brother" did nothing to return Karabagh to the province of Yerevan, which would have facilitated its future defense and security. Tsarist policy was to keep Armenia as small as possible and occasionally, as in 1903-1905, fuel Armenian-Moslem antagonisms and instigate armed clashes, especially in ethnically mixed areas.

The policy of divide-and-rule contributed to the weak position of the Armenians when they were forced to confront the Turkish armies and the Azeri Turks alone in 1917-1921.

The defeat and the subsequent retreat of the Ottoman Turks in 1918 and the establishment of the Armenian Republic saved Armenia from immediate annihilation, but Karabagh was still on its own to confront a hostile Azeri population that was conspiring with the Turks.

The Republic of Armenia was still too weak to extend its jurisdiction eastward and annex Karabagh. In fact, the Ottomans were able to send thousands of troops to Azerbaijan in order to capture the important oil center of Baku. Azeri Turks, conquering Kantzag considered Karabagh their own and began a systematic campaign to force the Armenian population out of the region. The combined Turkish-Azerbaijani conspiracies prevented a cooperation that was emerging at the local level between the Armenians and the Azeri minority of Karabagh.

In September of 1918, Turkish forces fought their way into Karabagh. They killed hundreds of Armenians and destroyed numerous villages; later retreating when they received an ultimatum from the British.

However, the British authorities had their own interests; mainly not to antagonize the larger Muslim population in order to safeguard the oil center of Baku. In this sense Russian, British and other Big Power policies have always been remarkably similar. The interests of the smaller and weaker Armenian nation could easily be sacrificed for gaining the friendship of the much larger Turkish speaking peoples.

The British in their turn allowed Azerbaijan, now an independent state, to install a Pan-Turkish governor in Karabagh, opening the way for a possible future annexation of the region. But still the final faith of Karabagh was left to the decision of the Peace Conference in Paris.

The Armenians refused to accept any Azerbaijani control and the Turkish Governor, Sultanov imposed a food boycott against Karabagh that starved thousands of Armenians to death. Finally, the Armenians accepted the temporary jurisdiction of Azerbaijan over Karabagh, pending a decision at the Peace Conference. However, Sultanov demanded final annexation in February 1920, and this led to a brief revolt by the Armenians followed with brutal reprisals by Azerbaijan.

In April 1920, the whole political picture in the region changed when Azerbaijan became a Soviet republic. This boosted the influence of communist individuals who began forming "revolutionary" cells in Karabagh and other parts of Armenia. By the end of June 1920, Karabagh, under the pressure of the Azerbaijani based Red Army fell under the control of the so called "Revolutionary Committee." Bolsheviks started to announce that for the first time in history Armenian and Turkish "brothers" could live together in peace and harmony.

Despite these claims the Turks continued their harassment of the Armenian population. Added to the ethnic pressure was the Bolshevik zeal in bringing Socialism to a country that had not yet entered the age of capitalism. Many Azeri Turks, now utilizing communism as an excuse, intensified their exploitation of the Armenian population.

The Armenians refused to accept the Turkish-Bolshevik yoke and continued to show resistance throughout the first half of 1921. At the end, the Red Army entered Karabagh with full force and after a number of bloody battles, the leaders of the resistance were forced to retreat into Iran.

With the independence of Armenia coming to an end and with its complete sovietization by April 1921, the Bolsheviks heralded the dawn of a new era.

On November 30, 1920, just after the establishment of a Soviet government in Armenia, an official declaration by Narimanov, head of Azerbaijan's government promised the Zangezur and Nakhijevan were integral parts of Armenia and that the people of Karabagh will be given the right to self-determination.

From then on, Azerbaijani and other Bolshevik leaders repeatedly reconfirmed the fact that these three regions would be returned to Armenia. On June 12,

1921, the Government of Soviet Armenia declared: "Based on the declaration made by the Revolutionary Committee of the Socialist Soviet Republic of Azerbaijan and based on a mutual agreement between the governments of Soviet Armenia and Azerbaijan, from now on Mountainous Karabagh becomes an indivisible part of the Soviet Socialist Republic of Armenia."

Suddenly, a few days later, it became apparent that the Russians had changed their position and were lecturing the Armenians about caution in demanding the return of Karabagh.

On June 26, the government of Azerbaijan declared that it was opposed to returning Karabagh to Armenia and if that happened against the will of the Azerbaijani leaders, they would instigate an anti-Soviet revolt in Azerbaijan.

Despite this threat, a mixed meeting of the communist leaders with the participation of Stalin decided on July 4th to unify Karabagh with Soviet Armenia. However, this was a clever maneuver by the Bolsheviks who suddenly overturned their own decision, 24 hours later, and declared that Karabagh will remain a part of Azerbaijan. This decision remained in force and in 1923, Karabagh became officially "An autonomous" region with Azerbaijan.

Many accused Stalin as the main conspirator, who was motivated by Georgian territorial interests and did everything he could to close the case in favor of Azerbaijan.

Of course, it is not difficult to attribute such an anti-Armenian decision to Stalin. Most probably, he was the main culprit. Nevertheless, it is obvious that the whole Soviet Government was and still is responsible for the great historic injustice done to the Armenian people. Whether under pressure from the Turks, or for any other diplomatic convenience; the fact is that a clear and official promise made to Soviet Armenia was not honored.

The Armenians always felt that having suffered so much hardship during the Stalin years and having sacrificed so many lives for the defense of the Soviet Union in WWII, deserved more.

The Armenians of Karabagh continued to suffer official and unofficial discrimination at the hands of Azerbaijani authorities. Numerous instances of premeditated murders of Armenians by Turks have been publicised. The authorities have always either declared the killings unsolved murders or let the criminals go free without the necessary punishment.

In 1965, twelve Armenian leaders appealed to the Central Committee of the Soviet Communist Party demanding the reunification of Karabagh with Soviet Armenia. On August 8, 1966, the Moscow instructed the governments of Armenia and Azerbaijan to closely study the issue and submit their views for a final settlement of the dispute. The Azerbaijanis won the day by arguing that if Karabagh is returned to Armenia, anti-Soviet feelings might spread among Muslims.

Once again, the Soviet government conveniently accepted Azerbaijan's "explanation" and the issue was swept under the rug. More killings and acts of vandalism take place against the Armenians, who continued to appeal to the authorities for justice.

In 1987, the Armenians of Karabagh losing all patience and unwilling to tolerate their unbearable situation intensified their peaceful protests, and this time seventy-thousand Armenians in Soviet Armenia demonstrated their support by signing a petition for reunification. Many student groups, labor union leaders and intellectuals began a campaign to support the Armenians of Karabagh, in addition to expressing their grievances on other matters. This popular movement finally led to the huge demonstrations that took place in Soviet Armenia, Georgia and Karabagh. Now the history's decision is once again left to the communist party of the Soviet Union.

The whole world is watching the drama with anticipation. The small region of Karabagh once again attracts the attention of the world.

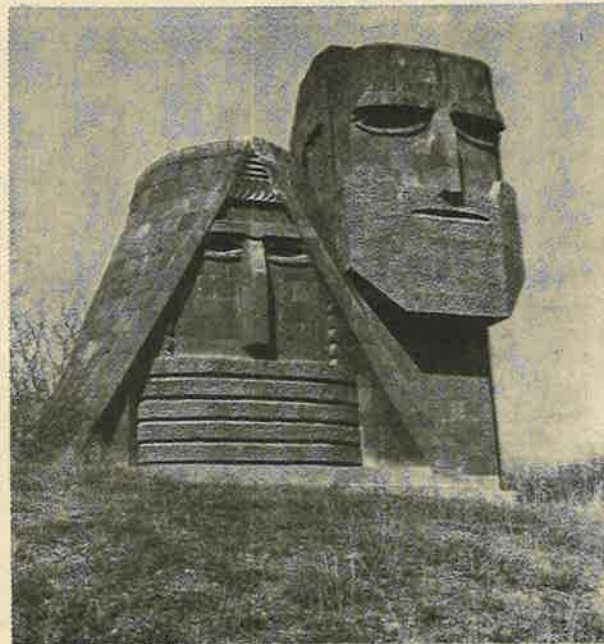
M. Soghomian

OUTREACH

Archbishop Mesrob Ashjian
Prelate

Mardo Soghomian - Editor

OUTREACH (USPS 426-490) is published monthly by the Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America, 138 East 39th Street, New York, New York 10016, (212) 689-7810. Unsolicited manuscript will be considered for publication; please include a stamped, self-addressed return envelope. We reserve the right to edit articles in order to conform to space limitations. Signed articles do not necessarily reflect the policy of the Armenian Apostolic Church of America. Send all correspondence to the above address to the attention of the Editor. Printed in the United States of America. Second class postage paid at New York, N.Y. 10016. Postmaster: Send address changes to Outreach, 138 E. 39th St. New York, N.Y. 10016

THE PROUD ARMENIANS

At the gates of Stepanakert, the capital city of Nagorno-Karabagh, one sees an unusual monument. The monument, by Sarkis Bagdasarian, is the symbol of the unique character of the Karabagh and its inhabitants. Made of red tufa stone, the sculpture depicts Karabagh Armenians in national costumes, shoulder to shoulder, in a proud and indomitable spirit. The monument does not have a pedestal, and rightly so. You'd think that it's erupting out of Mother Earth, and that they're standing rooted in the land of their forefathers.

The Arslanian family from Belgium made a generous contribution towards the expenses of this special issue.

Heartfelt thanks.

**ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԿՈՉԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ
ԵՒ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ**

Ինչ 1967 թ. Արցախի (Ղարաբաղ) հայութիւնը տագնապալի կոչ մը ուղղած էր Հայաստանի պատասխանատու մարմիններուն, սպասելով Մայր Հայրենիքին փրկարար ձեռքին: Ստորեւ՝ հատուած մը սոյն պատմական կոչէն:

*Հայաստանի ժողովուրդին,
Կառավարութեանը
Կուսակցութեան Կենտկոմին եւ
Հասարակական Կազմակերպութիւններին,*

*Թանկագին Հայրենակիցներ.
Այս նամակով Ձեզ դիմում է Ղարաբաղի աղէտեալ ժողովուրդը, որի վիճակն այժմ աւելի ծանր է, քան երբեքից է եղել է խանական բռնակալների ու մուսաւաթականների ժամանակ:*

Մեզանից ոչ ոք տնից ելնելիս վստահ չէ, որ երեկոյեան տուն կը վերադառնայ: Անարգելում է մեր պատիւը, բռնադատում են մեր իրաւունքներն ու արժանապատուութիւնը: Ոչ ոք չի լսում մեր բողոքի ձայնը, ոչ մէկը ականջ չի դնում մեր աղերսներին: Հարիւրաւոր դիմումներ ենք յղել Մոսկուա՝ Կենտրոնական Կառավարութեանը, Ազրբեջանի ղեկավարութեանը, եւ այդ բոլորի պատասխանը եղել է կամ քար լուծիւնը, կամ մոլի հալածանքը մեր եւ մեր զաւակների հանդէպ: Այսօր արդէն տասնեակներով երիտասարդ զարաբաղցիներ ապօրինի բանտերն են լցուած եւ կամ հեռացուած են աշխատանքից: Մեզ հասցրել են այնտեղ, որ մենք ստիպուած ենք մեր աւանդական հողը լքել եւ դառնալ տարագիր եւ անհայրենիք մի ժողովուրդ: Յօշոտում են մեր զաւակներին եւ յօշոտողները դրանով չեն բաւականում, պղծում եւ անարգում են նաեւ ղեկները եւ ստիպելով ստիպում են մեզ, որ մենք էլ դիմենք յանցագործութեան:

Տասնեակ դէպքերից միայն մի քանիսը թուենք,

Շուշիի Ղազանչոց եկեղեցին

որպէսզի պատկերացնէք, թէ ինչ է կատարւում Ղարաբաղում:

Մի երկու տարի առաջ Աղղամի կենտրոնում օրը ցերեկով սպաննեցին մի երիտասարդի՝ Աւանդանին: Երբ չարագործ ազրբեջանցուն հարցրեցին, թէ ինչու է զնդակ արձակել անմեղ անցորդի վրայ, նա լիտիաբար պատասխանեց. «Մտի վրայ էի նշան բռնել, զնդակս նրան առաւ: Ինչքան է տուգանքը, կարող եմ վճարել»:

Տարի ու կէս առաջ Շուշուայ կուսակցական շրջկոմի շէնքի դիմաց երկու ազրբեջանցի կանգնուած են զարաբաղցի կոմունիստ գիւղատնտեսի դիմաց եւ ասում. «Այս րոպէին մի հայի պիտի սպանէինք, դու ես հանդիպել: Եւ տեղն ու տեղը գերակահարելով սպանում են: Մինչեւ այսօր դահիճն իր արժանի պատիժը չի ստացել, որովհետեւ նա Ազրբեջանի դատախազի ազգականն է եւ Ղարաբաղի մարզսովետի գործկոմի նախագահի տեղակալ Բայլարովի եղբայրը:

Հայ ժողովուրդը — քո հատուածներից մէկը, որ դարերի մոայլ ու դժգոհան ճանապարհին միշտ բարձր է պահել քո անունը եւ անեղծ՝ իր ինքնութիւնը, հիմա օրհասական վտանգի տակ է:

Լեռնային Ղարաբաղը՝ արդէն անուժ ու անօգնական, կորցրել է ամէն ապաւէն: Մայր ժողովուրդը, որտեղ էլ որ կաս, քեզ ենք դիմում: Դու ես մեր յոյսն ու ապաւէնը: Դու սեփական կառավարութիւն ունես, ունես կուսակցական կենտկոմ: Նրանք ձայնը չեն կարող չլսել: Դու ունես զաւակներ, որոնց անուններն աստղերին է հասել, որոնք աշխարհի մեծամեծների հետ նստում, քննում են երկրագնդի ու ժողովուրդների ճակատագիրը: Չի կարող պատահել, որ նրանց ձայնը չհասնի Կրեմլին, երկրի ղեկավարներին չհասնի փոքրիկ Լեռնային Ղարաբաղի մեծ ողբերգութիւնը:

Իր դաւաճան ղեկավարների ձեռքով ազրբեջանական շովինիստին ի կեր նետուած Ղարաբաղի հայութիւնը սպասում է քո փրկարար ձայնին, Հայ ժողովուրդը, մայր ժողովուրդը:

ՂԱՐԱԲԱՂ

Դու էլ դառած կուսածաղիկ, իմ բալիկն ես այ Ղարաբաղ Մեղրը օտար մեղուիկն տուղ իմ ծաղիկն ես հայ Ղարաբաղ, Հայաստանից քեզ պոկողը Հայաստանի հորալոր չէ՛ Երկուսիս մէջ դու էլ մոլոր, իմ բալիկն ես, վայ Ղարաբաղ:

Մեզ չի կարող մահն էլ գատել, մի ոգի ենք ու մի մարմին Դու իմ Կարսի, իմ Սասունի, իմ Մասիսի թայ Ղարաբաղ Ախ, ե՞րբ պիտի լեռներիդ պէս վե՛ր բոցեցուեն ձեռքերն Հայոց Որ չդառնայ հայոց արծիւն օտար ծովին նայ, Ղարաբաղ ...

Մենակ դու չես որ դիմանամ, եօ՛քը դրախտ ունեմ խլում: Վանայ ծովը, Կարսն ու Վանը, Միփան սարը, Անին փլում ... Ղարաբաղը մօրս կանչն է, ինձ է կանչում, յոյսով տրտում, Ղարաբաղը իմ կակաչն է, կարմիր, բայց սեր ունի սրտում:

ՅՈՎՀ. ԾԻՐԱԶ

**ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ԽՕՍՔԸ
ԵՐԵՒԱՆԻ ՀԵՌԱՏԵՍԻԼԷՆ**

(Շար. էջ 1-էն)

տայաստութիւնները: Արդէն ամէն ինչ ասուած է եւ այժմ անհրաժեշտ է, որ լուստեսութեամբ եւ յարգանքով մեր հայրենի պետական բարձր իշխանութեանց հանդէպ, մնաք խաղաղ ու կարգապահ, լծուած ձեր ամէնօրեայ աշխատանքներին եւ սպասէք առաջադրուած հարցերի լուծման, պահպանելով մեր հաւասարակշռութիւնն ու ողջմտութիւնը նոյն ինքը յօգուտ հարցերի բարեօր լուծման: Նման տագնապալի պահերին անհրաժեշտ է ցուցաբերել արտակարգ լրջութիւն եւ հեռատեսութիւն, աչքի լոյսի պէս պահպանելով հայ ատրբեջանական ժողովուրդների եղբայրութեան հրամայականը, որպէսզի կանխուեն ազգամիջեան ցաւալի անախորժութիւնները Հայաստանում եւ թէ՛ Ազրբեջանում: Վստահ եղէք այս է պատգամը նաեւ սփիւռքի ձեր հայ եղբայրների ու քոյրերի ուղղուած ձեզ:

Այլապէս արդար գործի յաջող ընթացքը կարող է խանգարուել եւ չնախատեսուած հարցութիւնների առաջ կանգնեցնել մեզ: Մեր բոլորիս նպատակը պէտք է լինի ոչ թէ՛ ձայնողեցնել, այլ յաջողութեամբ պսակել արդարութիւնը:

Մեր հայրենիքի ու ազգի առաջ պատասխանատուութեան խոր գզացումով, իբրեւ Հայրապետ Ամենայն Հայոց, ես կոչ եմ անում ձեզ բոլորիդ սուրբ Աւետարանի պատգամով՝ «Սաղաղութիւն հեռաւորաց, խաղաղութիւն մերձաւորաց, խաղաղութիւն ամենեցուն»:

ԿԱՌՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

25 Փետրուար 1988 թ.

ՂԱՐԱԲԱՂՅԻ ՀԱՅՈՒՆ ՀԱՒԱՏՔԸ

Արձախի հայ ժողովուրդը ֆրիստուգութիւնը ընդունեց շատ կանուխ: Ըստ աւանդութեան, Ս. Թադէոս Առաքելի աշակերտներէն էր Եղիշէ կոյսը, որ աւետարանը տարածեց այդ կողմերը՝ Ա. դարում:

Եղիշէ, Ս. Թադէոսի ցահատակութեան յետոյ կը վերադառնայ Երուսաղէմ, եւ այնտեղ կը պատմէ առաքելի ցահատակութեան մասին: Հոն ալ Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Երուսաղէմի առաջին պատրիարքին՝ Յակոբի կողմէ եւ կը վերադառնայ Արցախ, իբրեւ յաջորդ Թադէոս Առաքելի եւ այնտեղ ալ կը ցահատակուի: Աւելի ուշ, Աղուանից Ուռնայր թագաւորի ֆրիստուգութիւնը ընդունելէ յետոյ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչիչ այդ կողմերը աւետարանելու ուղարկեց իր թոռը՝ Գրիգորիսը: Գրիգորիս կը նկատուի արդարեւ Աղուանից ֆարոգիչը եւ առաջին կաթողիկոսը: Մինչեւ այժմ, Ամարասի վանքին մօտ, կը ցուցուի Գրիգորիսի ցահատակութեան վայրը, այնտեղ ուր գտաւ Ս. Լուսաւորչիչ թոռը, երբ հեթանոս արքայի հրամանաւ ձիու պոչէ մը կապուեցաւ եւ ֆարամահ եղաւ: Բայց իրմով սկսած կաթողիկոսութիւնը շարունակուեցաւ իբրեւ Աղուանից կաթողիկոսութիւն:

Հակառակ այս «քիրտ» սկսբնաւորութեան, Արցախի հայը եղաւ ու ապրեցաւ իբրեւ հայ ֆրիստուգայ, եւ իր կրօնական աշխարհայեցողութիւնը երանգաւորուեցաւ ֆրիստուգական հաւատով:

Երկիրը հարուստ է ուխտատեղիներով, որոնցմէ շատեր կապուած են տեղական սուրբերու յիշատակներով: Հայ սուրբերու յարգանքը աւելի ակնառու է հիւսիսը՝ Խաչէն եւ Թարթառ գետերու աւազանին մէջ, ուր կառուցուած են շրջանի գեղեցկագոյն վանքերը՝ Գանձասար, Փոլսկու Ս. Գէորգ, Ս. Յակոբ, Դաղի, Եւայլն: Գիւղական եկեղեցիներէն Խերի գիւղի եկեղեցին նուիրուած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչիչին: Եկեղեցիներ կան նուիրուած Ս. Հռիփսիմէի, Ս. Մեսրոպի աշակերտներուն: Նոր Դրախտիկ գիւղի եկեղեցին՝ Ս. Գրիգոր Նարեկացիին: Միւս կողմէ, ստուգուած է այն փաստը, որ Լեռնային Ղարաբաղի 104 վանքերէն 59 նուիրուած են Աստուածամօր:

Ղարաբաղի հայուն մօտ, սակայն, մնացած են հին հեթանոսական կրօնէն մնացորդներ, որոնց վերջամնաց արտայայտութիւններու կը հանդիպինք տնային օճախի երկրպագութեան, թոնրի մօտ հարսանիքի եւ մկրտութեան, լեռնագագաթներ, ժայռեր, պուրակներ, աղբիւրներ, Եւայլն բնոյթի սրբավայրեր երկրպագելու սովորութեան, որոնցմով

այնքան հարուստ է Ղարաբաղեան գիւղերու շրջակայքը:

Բնականաբար, յատուկ տեղ կը գրաւեն լեռնագագաթներու երկրթպագութիւնը: Չկայ քիչ-շատ բարձր լեռ մը՝ որու կատարին սուրբ կամ խաչ մը չըլլայ: Խաչը՝ կը նշանակէ վայր մը, որ գերբնական ուժ ունի: Նման բարձունքներ են Մոսու լեռը (3422 մ.), Դիգափայտը (2496 մ.), Մեծ եւ Փոքր Քիրսերը:

Բոլոր լեռնագագաթները, սուրբ ֆարերը, ժողովուրդին կողմէ յարգուած են իբրեւ սուրբ վայր, քանի անոնց գուգորդուած են հաւատքի համար ցահատակուած անձերու յիշատակը: Նախիջեւանիկ գիւղի մօտ՝ ձգնաւորուելի գերեզմանը, Սպիտակը, Ջիւնուրը, Թիֆլիսցի ցահատակ Անտոնը, Քամի խաչը, Ծիրա. ցահատակը, Աստղաբայուրը ...

Նախատակը յանուն հաւատքի, եւ կամ կուռի ժամանակ առանց հաղորդութեան գոռուած կամ ալ կայծակնահար եղած մարդն է: Այսպէս՝ Հաղորթ գիւղի մօտ յանուն հաւատքի ցահատակուած են Բոյր ու Եղբայր՝ Միւսն եւ Խորէնը, Կուսափայտ գիւղի մօտ՝ այնտեղ ուր կաղնիի մը ներքեւ կը գտնուի անմշակ խաչ մը, թաղուած է պանդուխտ ֆրիստուգայ մը, եւ խաչքարն ալ ծանօթ է Պանդուխտի Խաչ (Ղարիքի Խաչ) անունով:

Որոշ ցահատակներու կից կառուցուած են վանքեր (Մավա, Ինն Մաս): Կուսափայտ գիւղի մօտ կը գտնուի Ինն Մաս վանքը, ուր ըստ աւանդութեան, թաղուած են հեթանոսներու կողմէ սպանուած ինն եղբայրներ, որոնք կը յայտնուին բարեպաշտ կիներու երազին մէջ՝ նոյն տեսակի զգեստներով ու սպիտակ ձիերով:

Տօները եւս ունենին յատուկ տեղ՝ Ղարաբաղցիներու կենցաղին մէջ, երբեմն միախառնուած հին ու հեթանոսական սովորութիւններով: Յիշեմք միայն մէկ սովորութիւն, որ ինքնին սուրբ է եւ խորախորհուրդ՝ եւ ցոյց կուտայ, թէ Ղարաբաղցիները որքա՛ն էր կապուած իր հողին, եւ մահու գնով կուզէ պահել իր սուրբ եւ հայրենի հողը:

Համարձակ տօնին, ամէն տան մէջ կաթով կերակուր կ'եփէին եւ կը բաժնէին որպէս մատաղ: Շատեր կաթնապուր կ'եփէին եւ ոչ թէ տան մէջ, այլ իրենց արտերու միջնակներուն մէջ, եւ անոնցմով կը ցայէին ցանուած հողամասերու շուրջ, որպէսզի նպաստեն բերքի անման, «կերակրեն բերքը մանկան մաման», եւ ցանքը պահպանեն մարախտ, կարկուտ, երաշտ եւ այլ աղէտներէ:

Սիրելի Հայորդիներ,

«Հող անմահ է, հող ուրիշ տեր չի ընդունի, հող իր արնակցիցն կը սպասէ՛, կը սպասէ՛, ու օրերից մի օր կը հանդիպին» (Մ. Գալշոյեան)

Եկաւ հաղորդութեան եւ հանդիպման պահը: Լեոնային Ղարաբաղի հայ ժողովուրդը, ունկնդիր հողի ձայնին, եւ դուրս գալու համար իր ծանր եւ յուսահատական վիճակէ, ոտքի ելաւ տարերային թափով: Երջանի խորհրդարանն ալ, 20 Փետրուարին, պաշտօնական իր նիստի մէջ, դիմում ներկայացուց պատկան իշխանութեանց, որպէսզի սրբազրուին անցեալի սխալները եւ Լեոնային Ղարաբաղը վերամիացուի Սովետական Հայաստանին: Այս արդար եւ օրինաւոր պահանջքին իր զօրակցութիւնը յայտնեց հայրենի ժողովուրդը տարերային պոռթկումով մը, եւ օրեր շարունակ, խաղաղ ցոյցերով հրապարակ եկաւ եւ իր ձայնը լսելի դարձուց աշխարհի:

Սփիւռքի հայութիւն, իր կարգին, մէկ մարդունման ոտքի կանգնեցաւ, եւ արտայայտեց եւ կը շարունակէ՛ արտայայտել իր համակամութիւնը հայրենի ժողովուրդին եւ Լեոնային Ղարաբաղի հայութեան հետ:

Սովետական իշխանութիւնները հաւաստիք տուած են, որ, հարցը, ըստ էութեան, պիտի քննարկուի Մոսկուայի մէջ, յառաջիկայ Մարտ 28-ին:

Ամերիկայի մէջ, մենք առաջինը նախաձեռնեցինք խաղաղ ցոյցի մը, 27 Փետրուարին, եւ կոչ ուղղեցինք մեր ժողովուրդին, որ իրենք զիրենք պատրաստ պահեն շարունակական խաղաղ ցոյցերու եւ միասնականութեան արտայայտութիւններով:

Նոյն այդ ոգիով, կոչ կ'ուղղենք մեր ժողովուրդին բոլոր զաւակներուն, որպէսզի, մեր ազգի համար այնքան ճակատագրական այս օրերուն, միասնականութեան ոգիով յառաջ գան, եւ տարբեր տարբեր միջոցառումներով, արտայայտեն իրենց կամքը, եւ պահանջեն, որ Լեոնային Ղարաբաղը վերամիացուի մայր հայրենիքին: Դարձեալ, պահանջեն որ անմիջապէս դադրին ոճրային յարձակումները անմեղ հայրուղէմ, եւ արդարութեան յանձնուին հայաստանի ոճրագործները:

Առ այս, Ձեր բոլորի ուշադրութեան կը յանձնենք հետեւեալ կարգադրութիւնները, եւ խնդրել մեր հոգեւոր հովիւներէն, եկեղեցական, ազգային քաղաքական, մշակութային, մարզական, բարեսիրական բոլոր կազմակերպութիւններէն, որպէսզի առաւելագոյն մասնակցութեամբ յաջողութեան հասցնեն բոլոր ձեռնարկները:

1. Հեռագրեր ուղարկել Սովետ միութեան Ամերիկայի դեսպանին, Սովետ միութեան ՄԱԿ-ի դեսպանին, ՍՍՍՄ-ի համայնաժողովուրդի կուսակցութեան ընդհ. քարտուղար Պր. Մ. Կորպաչովին, Ամենայն Հայոց Հայրապետին, պահանջելով որ օրէնքի եւ արդարութեան սահմաններու մէջ, յարգուի Սովետի սահմանադրութիւնը եւ Լեոնային Ղարաբաղը վերամիացուի Սովետական Հայաստանին:
2. Մասնակցել եւ քաջալերել բոլոր այն ձեռնարկները, որոնք կրնան կազմակերպուիլ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու եւ Գանատայի մեր թեմական սահմաններէն ներս:
3. Յառաջիկայ Մարտ 19-ին, համախմբուել Նիւ Եորք, Սենթ Բօլ եկեղեցին, կէսօրէ յետոյ ժամը 1-ին, մասնակցել Ս. Պատարագի, եւ Ղարաբաղի նահատակներու յիշատակին պաշտօնելիք հոգեհանգիստին: Ապա՝ խաղաղ թափով երթալ Սովետ միութեան ՄԱԿ-ի ներկայացուցչութեան մօտ, եւ պատկան մարմիններուն յայտնել մեր զօրակցութիւնը՝ Սովետական Հայաստանի եւ Ղարաբաղի հայութեան հետ:

Սիրելի Հայրենակիցներ, Պատմական եւ ճակատագրական օրեր կ'ապրի Հայաստանի եւ Լեոնային Ղարաբաղի հայութիւնը: Արթուն ըլլանք, եւ մեր բոլոր միջոցներով արտայայտենք մեր միասնականութիւնը եւ համակամութիւնը: Գիտնանք եւ զործենք իբրեւ մէկ անցեալէ եկող եւ մէկ ապագայի ճակատադրուած ժողովուրդ:

Ամէն մէկ հայ պարտաւոր եւ պատասխանատու թող զգայ ինքզինք հայոց պատմութեան առջեւ, եւ ամէն մէկ հայ թող հարց տայ ինքնիրեն. — Եթէ ոչ հիմա, ե՞րբ: Եթէ ոչ մենք, ո՞վ տէրն է մեր հողին: Հողը կը սպասէ՛ իր արիւնակիցին:

Սիրոյ ողջունիւ
ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
Առաջնորդ

Ten days after the gigantic demonstrations that brought together hundreds of thousands of people in Yerevan, the capital of Armenia, Armenian eyewitnesses who experienced these 20 days of freedom, help us reconstruct more accurately the events as they occurred.

The first demonstrations, those of the 23rd and 24th of February, and the last, that of the 27th, brought together approximately 100,000 persons. They gathered at the Opera and its vicinities. On the 23rd and the 24th, it expanded and reached Lenin Square, where the government is housed. As the first demonstrators arrived after marching 1400 meters, as seen from Lenin Sq. and the Amirian Street, the last quarter of the demonstrators had not yet left the Opera.

During the demonstrations of the 25th and 26th, when the numbers of demonstrators had exceeded half a million, the downtown area was not large enough to accommodate the participants, due to the circular shape for the streets, and they flooded neighboring avenues. It was not considered practical to march in one procession. Only those who bore signs and banners, or delegations who were given the assignment of transferring petitions to the government, could cut through the regular path of the Opera-Lenin.

The Opera Square was equipped with a sound and video system, furnished by the television station. A video circuit retransmitted on an enormous screen the events of the tribune or showed scenes of the demonstrations as seen from Lenin Square or other corners of the city. Bullhorns sprang out of everywhere, furnished by the university and the striking factories.

Demonstrations, gathering up to 100,000 persons, also took place in Kirovakan and Leninakan, two other main cities of the Republic.

In Georgia, at Tbilisi, whose Armenian inhabitants constitute a third of the population, and at Akhalkalaki, demonstrations also took place with the participation of many Georgians. Delegations were sent to present petitions to the Armenian government.

The security service of the student body had reinforced the government orders and alcohol was banned from the demonstrations, however, in the homes, where the party mood was high, the wine glasses were bottomless.

A grandmother in Yerevan recalls: "It was a week of craze and partying. Just as on May 8, 1945, total

A group of Armenian demonstrators

strangers would congratulate and embrace each other in the crowds or sing a dance. The young brought their kids and went to the demonstrations with their (musical) instruments. The homes looked like dormitories with mattresses all over the place. We had family over from the country, but the kids brought home strangers whom they had met on the street and who didn't have lodgings. There was a constant movement of people who had to be fed and who needed to sleep. The young were calling everywhere: Moscow, Tbilisi, Bakou, anywhere we knew people to tell them of the events and to find out what was going on elsewhere. It was the same thing all over the neighborhood. We hardly slept at night and even less in the daytime. At night the enacious ones continued to demonstrate. There was constant traffic between the street and the house. The young palavered, wrote manifests or sang patriotic songs until the wee hours of morning."

Liberation
Paris, March 7, 1988

Armenian demonstrators in Etchmiadzin. The banner reads: Gorbachev, Etchmiadzin is with you.

COUPON FOR NEW SUBSCRIBERS

Thank you for mailing me this special issue of the OUTREACH. I am not a regular subscriber and do not receive the regular monthly issues. I would like to receive the OUTREACH every month. Please add my name to your mailing list.

Name: _____

Address: _____

OUTREACH SUBSCRIPTION IS FREE

Սկսեալ հնագոյն ժամանակներէն Ղարաբաղը սերտորէն առնչուած եղած է հայկական բարձրագոյն դեմոկրատիկ շարժումներու և հայաստանի տարածքին վրայ տեղի ունեցող անցողիկ փոփոխումներու հետ: Կարճ ժամանակներէն մը տուած ըլլալու համար Ղարաբաղին ու զայն անմահացող պատմութեան մասին, անցողիկ կերպով կը յիշատակենք Հայոց պատմութեան կարգ մը դրոշմաւորներ, որոնք սերտորէն կապուած են Ղարաբաղին հետ, երբ կարծէք հայոց պատմութիւնը առաւելաբար կեդրոնացած է այնտեղ:

Պատմութեան ընթացքին Ղարաբաղը բազմաթիւ անուններով յիշատակուած է մեր մօտ: Հնագոյն ժամանակներէն են եղած «ԱՐՅԱՍ», եւ «ՓՈՒՔՐ ՍԻՒՆԻՔ»: Ուրարտական արձանագրութեանց մէջ յիշատակուած է «ԱՐԴԱՍ», «ՈՒՐԴԵՆԻ» եւ «ԱՏԱՆՈՒՆԻ» ձեւերով: Յոյն պատմիչ Ստրաբոն շրջանը կը կոչէ «ՕՐԽՒՍՏԻՆԷ»: Արցախ անունին գործածութիւնն է ընդհանրացած մեր մօտ:

Պատմական աղբիւրներու համաձայն Ն.Փ. Թ-րդ դարուն է որ Արցախն իր հայագի իշխանութեամբ մտած է Հայաստանի պետական կազմէն ներս ու

Մամիկոնեանի մարզպանութեան տիրացումը: Օգտուելով Պարսից իշխանութեան տկարացումէն ու վարած նոր քաղաքականութենէն, 5-րդ դարու վերջաւորութեան Արցախի առանձնահիկ իշխանական տունը կ'ըստեղծէ անկախ թագաւորութիւն: Այս շրջանին Արցախը կ'ապրի մշակութային եւ ստեղծագործական հարուստ կեանք եւ վերելք: Դժբախտաբար սակայն շուտով կ'ըսկսին մնայուն բախումներ նախ պարսից հետ եւ ապա ներխուժող Պաղարներուն, որոնց հետեւանքով շրջանը լրջօրէն տկարացաւ եւ աւելի ուշ 7-9-րդ դարերուն արաբական բռնապետութիւնն ու անոր հետեւանքները աղէտալի դարձան: Արաբական տիրապետութեանց յաջորդեցին Մոնղոլ-թաթարական եւ թրքական Գարա Գոյուլու եւ Ազ Գոյունլուններու արնշղմէլ աւառարումներն ու ներխուժումները, որոնց դիմաց Արցախը հերոսաբար պայքարեցաւ, այլ սակայն մարդկային կորուստներն ու դուրսէն հրահրուած ներքին երկպառակութիւնները պատճառ դարձան որ 9-րդ դարուն վերջերուն Արցախի թագաւորութիւնը տկարացած բաժնուի երկու ճիւղերու (Պաշենցիներ

Ամարասի վանքի ընդհանուր տեսարանը.

Այստեղ քարոզած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, այստե՛ղ Ս. Մեսրոպ քացած է հայկական առաջին դպրոցը

դարձած անոր անքակտելի մասնիկը: Աւանդութեան համաձայն Արցախի նախարարական տունը սերած է Հայկ նահապետի ժառանգ՝ Սիսակէն ու անոր առաջին նախահայրը եղած է Առանը որուն անունով կոչուած է նաեւ Արցախի առաջին «ԱՌԱՆՇԱՀԻԿ» հարստութիւնը: Առանձնահիկ հարստութեան իշխանանիստը կը գտնուէր ծաղր-207-աւանին մէջ որու հետեւանքով հարստութիւնը նաեւ կոչուած է ծաղրէացուց կամ ծաղրէից ձեւերով:

Արցախի տարածութեան մեծագոյն մասը ծածկուած է լեռներով ու խիտ անտառներով: Ծնորհիւ պեղումներուն ու յայտնաբերուած կարգ մը պատմական փաստերուն կ'իմանանք թէ սկսեալ քարէ դարէն շրջանէն ներս գոյութիւն ունեցած է իր ժամանակին յատուկ բարձր քաղաքակրթութիւն: Նշանաւոր է եղած Արցախի ներկայացուցած մարտական ուժը, բայց մանաւանդ այրուձին:

Հայոց պատմութեան մէջ Արցախի անցուղարձերուն մասին գոյութիւն ունեցող յիշատակութիւններուն կը հանդիպինք առաւելաբար Հայաստանի քրիստոնէացումէն ետք, յատկապէս երբ նկատի ունենանք որ Հայաստանի հիւսիս արեւելեան շրջանէն ներս ու դէպի Աղուանք քրիստոնէութեան տարածման աշխատանքին մէջ Արցախի ունեցած դերակատարութիւնը: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ հայրապետ անձամբ Արցախէն ներս քարոզած է նոր կրօնը ու հաստատած առաջին եկեղեցին (Ս. Աստուածածին) Ամարասի մէջ: Այնուհետեւ Ս. Մեսրոպ Մաշտոց հայերէն գիրերու գիտէն անմիջապէս ետք Արցախէն ներս կը բանայ առաջին հայ դպրոցը ու կը հետեւի ստացուած արդիւնքներուն:

5-րդ դարու վերջաւորութեան, Արշակունեաց թագաւորութեան անկումէն վերջ Պարսից բռնապետութիւնը կտրելով Արցախը Հայաստանի վարչական ամբողջութենէն, զայն կը կցէ Աղուանքի Մարզպանութեան:

Վարդանանց հերոսամարտին ընթացքին Արցախը դարձեալ միաւորուած կը տեսնենք Հայաստանի անցողիկ արձանագրութեան հետ: Գլխաւորութեամբ առանձնահիկ Բակ իշխանին, Արցախի այրուձին հայկական բանակին կողքին հերոսաբար մարտնչելէ ետք Աւարայրի դաշտին վրայ կը քաշուի Արցախ ու այդտեղէն կը շարունակէ պայքարը, մինչեւ Վահան

եւ Դիզակցիներ) ենթակայ Հայաստանի կեդրոնական (Բագրատունեաց) իշխանութեան:

Արաբական տիրապետութեան շրջանին Արցախը կը կորսնցնէ իր նախկին հմայքը եւ որովհետեւ մեծագոյն մասը կը գտնուէր Պաշենցի իշխանութեան սահմաններուն մէջ ու Պաշենցի վերածուած էր վարչաքաղաքական կեդրոնի, Արցախի անուան գործածութիւնը կը փոխառնուի Պաշենցի. իսկ Ղարաբաղ անունին գործածութիւնը կ'ընդհանրանայ ԺԵ դարուն:

Ղարաբաղ կը նշանակէ սեւ այգի: Հաւանաբար անունին ծագումը յառաջացած է շրջանէն ներս լայնօրէն տարածուած այգեմշակութենէն, որով Ղարաբաղը կը տարբերէր դրացի շրջանակներէն: Առաջին անգամ ԺԲ դարուն Ս. Անեցիին մօտ կը հանդիպինք «Սեւ Այգի» ձեւի գործածութեանը, իսկ առաջին անգամ 1388 թուականին է որ կը տեսնենք Ղարաբաղ թրքերէն ձեւի յիշատակութիւնը:

Ժամանակի ընթացքին Ղարաբաղի իշխանութիւնը տկարանալով կը կորսնցնէ իր կեդրոնական ուժը ու կոտորակուելով կը վերածուի փոքր իշխանութիւններու կամ վարչական տեղական մարմիններու որոնք ծանօթ են Մելիքութիւն անունով:

ԺՁ դարու վերջաւորութեան զարմանալիօրէն կը նշմարենք թէ Արցախի փոքր Մելիքութիւնները տակաւին իրենց մէջ կը պահեն հայագնականութեան ու հայ պետականութեան վերջին յատկանիշներուն մնացորդացը: Յիշեալ դարուն, Գանձասարի մէջ հաստատուած Եսայի Հասան Ջալալեան Կաթողիկոս իր կողքին ունենալով Իսրայէլ Օրին ու Միխիթար Սպարապետը, կը յաջողի ի մի հաւաքել Պաշենցի տարածքին վրայ գտնուող Մելիքները ու Թուրք-Պարսկական բռնակալութեան դէմ կազմակերպել զինական դաշնակցութիւն Պամսայի Մելիքութիւններ ծանօթ անունին տակ: Հայ մեծ վրպասան՝ Ռաֆֆին ի մի հաւաքելով Պամսայի Մելիքութիւններուն գործած սխրանքներն ու հերոսապատումները իր Պամսայի Մելիքութիւն անունով ընդարձակ հատորին մէջ, լաւագոյն ձեւով կը ներկայացնէ Ղարաբաղի հայողիներուն գործած սխրանքներն ու հերոսապատումները ու անոնց ոգին կը փոխանցէ զալիք սերունդներու գիտակցութեանը:

ԺԹ դարու վերջաւորութեան, Ռուս-թրքական

Ինքնավար Ղարաբաղի Հայաստանի վերամիացման կապակցութեամբ, Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան շրջանի եւ Գաւառայի Հայոց Առաջնորդ՝ Բարձր. Տ. Մեսրոպ Արք. Աշնեան, հետեւեալ հեռագիրը առաքեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգէն Ա. կաթողիկոսին:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգէն Ա.
Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց
Ս. Էջմիածին
Էջմիածին — Հայաստան

Վեհափառ Տէր,

Յանուն Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան շրջանի եւ Գաւառայի Հայոց Ազգային Առաջնորդարանին, մեր հոգեւորականաց դասուն եւ համայն ժողովուրդին, կուզանք յայտնելու մեր զօրակցութիւնը Սովետական Հայաստանի եւ Ղարաբաղի հայութեան արդար պահանջքին՝ ինքնավար Ղարաբաղի Հայաստանի վերամիացման առնչութեամբ:

Կուզանք նաեւ մեր ամբողջական աջակցութիւնը յայտնելու, այս ճակատագրական եւ պատմական ժամանակներուն, Ձերդ վեհափառութեան բոլոր ազգանպաստ ճիգերուն:

Ուրախ եւ հպարտ ենք ինքնավար Ղարաբաղի խորհրդարանին որդեգրած բանաձեւին համար, եւ կը յուսանք որ Կեդրոնական կառավարութիւնը կը յարգէ Սովետական Միութեան Սահմանադրութեան տրամադրութիւնները եւ լիուրի գործադրութեան դնելով նկատի կ'ունենայ Ղարաբաղի, Հայրենիքի եւ ամբողջ Հայութեան առաջարկները եւ պահանջները:

Որդիական սիրով եւ յարգանքով՝

ՄԵՍՐՈՊ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՇՆԵԱՆ
Առաջնորդ

Նիւ Եորք

LETTER TO GORBACHEV

(Cont. from page 1)

Armenian Republic. The families on both sides of the border cannot remain separated any longer.

The Soviet Union has entered a new era of reform and reconstruction. The government of Mr. Gorbachev has already taken many steps in the right direction. There is worldwide appreciation for the current positive developments taking place in the Soviet Union. Mr. Gorbachev has confirmed that the future Soviet policy on nationalities is the most vital issue of Soviet society. The Prelacy concurs with this assessment and maintains that the burdensome baggage of the Stalinist era must be dropped at once, and the healthy principles of self-determination underlying the Soviet Constitution and the United Nations Charter be made to prevail in the matter of nationalities.

What we see in Karabagh and Soviet Armenia today is an act of faith; the people's faith in the integrity of their government's avowed policies. What happens in Karabagh will set the future pace of Glasnost and Perestroika in the Soviet Union. The eyes of the Diaspora Armenians, and indeed the civilized world, are now focused on Moscow, expecting that the following principles be adopted by the authorities as a first positive step:

- a. The Soviet authorities must reaffirm their support to the unalienable right of the nationalities to self-determination.
- b. The Karabagh Armenians must be given their chance for the orderly exercise of their right of choice in this matter.
- c. And substantive steps must be taken in order to guarantee the physical well-being, as well as the property and the cultural heritage of the Armenian population not only in Karabagh, but also throughout the Azerbaijan Republic.

Respectfully submitted on this 27th day of February, 1988.

ARCHBISHOP MESROB ASHJIAN
Prelate
Armenian Apostolic Church of America

ՂԱՐԱԲԱՂ

(Շար. էջ 6-էն)

պատերազմներուն հետեւանքով ու դէպի Անդրկովկաս ուսական բանակին ներխուժումին պատճառաւ Սամսայի վերջին Մեյիքուժիւնները կը վերածուին ամբողջութեամբ ու Ղարաբաղը կը կցուի ձարական Երկրաւետուպոլ նահանգին: Նախկին Մեյիքուժիւն ժառանգորդները կը մտնեն ձարական ծառայութեան մէջ ու կը ճանչցուին որպէս ծագումով հայազգի ազնուականներ:

Հակառակ այս բոլոր անցուղարձերուն, Ղարաբաղի հայ ազգաբնակչութիւնը երբէք չկորսնցուց իր ինքնութիւնն ու մարտունակ ոգին: Ձարական բռնակալութեան դէմ ու թրքահայաստանի ազատագրման համար հայութեան մղած պայքարին, Ղարաբաղը բերաւ իր լայն մասնակցութիւնը, շնորհիւ շրջանէն ներս գործող կուսակցութիւններուն: 1918 թուականին Ղարաբաղը ներկայ էր Սարտարապատի ճակատին վրայ հայ ժողովուրդին մղած գոյապայքարին, իսկ ճակատի գլխաւոր հրամանատարն էր Ղարաբաղի Փիրումեան: 1918-1920-ին Ղարաբաղը կը կառավարուէր Երեւանի մէջ հաստատուած Ազգային Որհնորդին կողմէ: 1919-ին Ղարաբաղը կ'ապրէր տագնապալի շրջան մը, թատերաբեմը դառնալով հայ-ատրպէյճանական բախումներուն:

Առանձնացած ու իր բախտին ձգուած, երկար մաքառումներէ ետք 1920 Օգոստ. 20-ին Ղարաբաղցիներուն ու ատրպէյճանցիներուն միջեւ կը գոյանայ համաձայնութիւն մը, որով հայերուն կը պարտադրուէր Ղարաբաղը ժամանակաւորապէս ենթարկել Ատրպէյճանի հոգատարութեան, մինչեւ որ ազգերու հաշտութեան վեհաժողովը հարցը քննարկէր ու լուծէր վերջնականապէս:

Հայաստանի Որհնորդայնացումով — 1920 — Ղարաբաղն ալ կ'ենթարկուի Որհնորդային վարչաձեւին: Հետաքրքրական է դիտել տալ որ Որհնորդային Հայաստանի վարչակարգին կեցուածքը Ղարաբաղին հանդէպ կը մնար անփոփոխ մինչեւ 1923 թուական: Ատրպէյճանին ինք եւս Ղարաբաղը կը նկատէր Որհնորդային Հայաստանի անբաժան մաս: Որհնորդահայ մամուլը կ'արձագանգէր Հայաստանի ղեկավարութեան, Մոսկուայի ու Ատրպէյճանի միացեալ կեցուածքին մասին, թէ շուտով Ղարաբաղն ու շատ մը հայական հողամասեր պիտի կցուէին Հայաստանին: Սակայն այս բոլոր երազանքները շուտով կուգային փաստել թէ Մոսկուայի կեդրոնական իշխանութիւնը կը գերազասէր շահիլ Բեմալական Թուրքիոյ բարեկամութիւնը քան արդարութիւնը հատուցանել հայ ժողովուրդին: 1923 Յուլիս 7-ին Գեմալական Թուրքիոյ ճնշումովն ու Սթամբուլի մղումով, ինչպէս նաեւ Օրթոնիկիձէի եւ Կիրովի կարգադրութեամբ, Ղարաբաղը կը հռչակուի ինքնավար Մարզ, Ատրպէյճանի սահմաններուն մէջ: Թուրք-Որհնորդային բարեկամութեան սիրոյն Հայաստանը կը պարտաւորուէր վճարել բարձրագոյն գինը:

1965 թուականին Ղարաբաղին 12 հասարակական ղեկավարներ յատուկ նամակով կը դիմէին Սովետական Միութեան Կոմկուսի Կեդրոնական Կոմիտէին պահանջելով Ղարաբաղի վերակցումը Սովետական Հայաստանին: 8 Օգոստոս 1966-ին, Սովետական Միութեան Կոմկուսի Կեդրոնական նախագահութիւնը Ղարաբաղի հարցը քննարկելով կը թելադրէ Հայաստանի ու Ատրպէյճանի ղեկավարութիւններուն որ պարագան սերտեան ու ներկայացնեն, վերջնական լուծումի համար: Ատրպէյճանցիք կը յաղթանակեն պատճառաբանելով թէ Ղարաբաղը միմիայն ներկայ

դրութեամբ կրնայ գոյատեւել, այլապէս մահմետական զանգուածը կրնայ գէշ կերպով տրամադրուիլ սովետական կարգերուն դէմ: Այնուհետեւ շրջանէն ներս տեղի կ'ունենան տխուր միջադէպեր ու սպանութիւններ մինչեւ 1975 թուական: Ղարաբաղցիք կ'ենթարկուին

Գանձասարի Ս. Յովհ. Սկրտիչ եկեղեցին Գանձասարը եղած է կաթողիկոսամիստ վայր՝ մինչեւ 1815 թ.

ճնշումներու, յատուկ աշխատանք կը տարուի մեռցնել հայոց ազգային ոգին ու կը քաղաքներու Ատրպէյճանցի կարգ մը գործընկերներ հրատարակութիւնները, որոնք կասկածի տակ կ'առնեն ոչ միայն Ղարաբաղի Հայապատկան ըլլալու հանգամանքը, այլեւ կը փորձեն շրջանի հայութիւնը ներկայացնել որպէս բռնութեամբ հայացած աղուաններ, մոռնալով ու անտեսելով շրջանի անցեալն ու հազարաւոր մշակութային ու պատմական կոթիւններուն մնայուն փաստը:

7 Հոկ. 1977-ին հրատարակուեցաւ Լէոնիտ Պրեժնեկի մշակած նոր սահմանադրութիւնը որ հակառակ եղած դիմումներուն ու բողոքներուն, ոչ մէկ փոփոխութիւն կը բերէր Ղարաբաղին համար: Ղարաբաղի հայութիւնը երբէք չհաշտուեցաւ իրեն պարտադրուած կացութեան հետ, այլ ներկայացած իւրաքանչիւր առիթին իր բողոքն ու զայրոյթը յայտնեց, իր հետ ունենալով Սովետական Հայաստանին ու Սփիւռքահայութեան համակրանքն ու զօրակցութիւնը:

Փետրուար ամսուան ընթացքին Ղարաբաղը կրկին անգամ իր շուրջ կը կեդրոնացնէր ողջ հայութեան ուշադրութիւնը: Այժմ Ս. Գորպաչովի Սովետական Միութեան Ա. քարտուղարը խոստացած է անձամբ զբաղուիլ Ղարաբաղի հարցի քննարկումով:

Բաղեց ՇԱՀԷ ՎՐԴ: ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՀԱՏՈՒԱԾ ՄԸ՝ ԲԵՆԻԿ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆԻ ՍՐՏԱԿԵՂԷՔ ՆԱՄԱԿԷՆ

(Շար. էջ 4-էն)

բալիկդ է կանչում, բաւական է ինչքան ապրել ես, վրէժ ...» ուրիշ ոչինչ չեմ յիշում ...: Վերադարձուելիս չցգացի, չիմացայ ինչպէս ձերբակալուեցի, միայն մի բան եմ յիշում, որ բանտ նետուեցայ: Երբ իմացայ, որ Արշաղն այլեւ կենդանի չէ, 24 ժամ քնից չարթնացայ: Մի տարի չէի քնել: Զաւակիս թաղելուց յետոյ այդ առաջին անգամն էր, որ հանգիստ քնեցի:

Իսկ ինչո՞ւ է հայ եւ ադրբեջանական ժողովուրդների բարեկամութիւնը ամրապնդելու փորձ կատարուում հայկական հողերն ու գիւղերը Ադրբեջանին տրուելու միջոցով: Եթէ իսկապէս տերիտորեալ զիջումները օգնում են հայ եւ ադրբեջանական ժողովուրդների բարեկամութեան ամրապնդմանը, ապա թող մեր գիւղացիներն էլ հող ու տուն ստանան հարեւան Մարզիլու, Գիչափու, Սուղանլու, Ամիրանլար եւ միւս ադրբեջանական գիւղերից, թող Ղարաբաղը, Նախիջեւանը, Կիրովաբաղը եւ միւս տէրիտորիաներն էլ տրուեն Հայաստանին: Այդ ի՞նչ ինտերնացիոնալիզմ է, որ պահանջում է միայն հայերից՝ ինչ որ բան ադրբեջանցիներին տալու միջոցով: Գուցէ դա նոր տեսակի ինտերնացիոնալիզմ է, որը դեռ չենք հասկացել: Բայց կարծեմ այդտեղ անհասկանալի ոչինչ չկայ: Անտէր ենք ու անպաշտպան: Հաւատարիմ ենք ու անբախտ: Ազատ Հայաստանը ինքնուրոյն պետութիւն է: Բայց չէ՞ որ պետութիւնը առանց բանակի աներեւակայելի է: Իսկ ո՞ւր է հայկական բանակը: Ի՞նչ կարող է անել Հայաստանի Կենտկոմի քարտուղարը, — խնդրել Մոսկուային: Ես էլ եմ խնդրել: Մոսկուան անելի չուտ լուծ է մահմեդական աշխարհին, քան իր երկրի զաւակամեծ որդիներին:

Ընկ. Սողոմոնեան. Դուք ինձ չմեղադրէք, ես Ձեզանից ոչինչ չեմ խնդրում, Դուք ինձ ոչնչով օգնել չէք կարող, միայն նամակս չպատռէ՛ք, չթաքցնէ՛ք, այլ կը մասսայականացնէք: Թող հայերն իմանան, թէ ի՞նչ վիճակում է Արցախի հայը ... Հայաստանի քանի քանի մանուկների կեանք ես հրոսակախմբերի դէմ քանի-քանի արշաւաններ ես մղել դու, իսկ այժմ քո մանուկներին կուսակցական տոմսով մարդասպաններից պաշտպանել չես կարողանում:

Լենինի չքանչանակի՛ր Արցախ, քո հողի վրայ, բոլոր հայերի աչքի առաջ սպանում են քո մանուկներին միայն նրա համար, որ նրանք հայ են, քո թրքացած հայ ղեկավարների մասնակցութեամբ թուրք մոլլաները թաղում են Հայաստանին, թաղում, որին մասնակցում է նաեւ Հանրապետութեան կոմունիստ, մինիստրների սովետի նախագահը: Արցախ, քո կենտրոնում Հանրապետութեան կուսակցութեան Կենտկոմի առաջին քարտուղարը, թուրքը՝ յայտարարում է, «դու եղել ես, կաս ու կը մնաս Ադրբեջանի անբաժան ու անձեռնմխելի մասը», իսկ քո «հայ» կառավարիչները ծափահարում են, Արցախ, ո՞ւր ես փախցնում քո իսկական ղեկավարներին ու ո՞ւր ես պահում ես:

Ովքե՞ր են քո ղեկավարները: Մելքումեանը, Հայկ Սարգսեանը, Սերոժա Աբրահամեանը, Շամիր Սկրտչեանը ... Իմ զաւակից թանկ Արցախ, իմ զաւակի գերեզման Արցախ, հայութեան միջնաբերդ Արցախ, քո զաւակները քո բանտերից անգամ բաժին չեն ստանում, մեզ տարել են Բաքուի բանտերը, որպէսզի Ֆիզիկապէս ոչնչացնելու աւելի չհշտ լինի: Հայ ժողովուրդ, դու մի՛ սպասիլ հերթով մորթուելուն: Ես այս չեմ ասում ինձ փրկելու համար: Ինձ այլեւս փրկութիւն չկայ, իմ զաւակին ոչ մի ազգ վերակենդանացնել չի կարող, իմ բալիկի մօր սիրտը այլեւս ոչնչով չի մխիթարուի, ես մտածում եմ միւս հայերի մասին, մտածում եմ նրանց զաւակների կեանքի մասին, հայ մանուկներին ու նրանց ծնողներին մասին:

Հերթով որդեգրուելու ու բանտ նետուելու տրամադրութիւնը ազգակործան է, ներկայ դէպքում՝ հայակործան:

Արցախը Հայաստանի համար մորթուած զաւակ չէ, մորթուելու վտանգի տակ է ... Իմ զաւակիս մորթելուց առաջ ինձ ոչ ոք չի նախազգուշացրել, իսկ քանի-քանի տեղերից, քանի-քանի անգամ ձեզ զգուշացնում են Սովետական Հայաստան, հայայրոյս Երեւան:

Ձեզ միշտ յարգող, Մեծ Հոկտեմբերի զաւակ, մուսաւաթների ձեռքով մորթուած զաւակի հայր, թուրքացած հայի մատնութեամբ մուսաւաթական զնդան նետուած, Հոկտեմբերի 50-ամեակի օրերին այլահին մատաղացու, Լեռնային Ղարաբաղի (Արցախից)՝

ԲԵՆԻԿ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ

HELP US TO KEEP YOU INFORMED

by returning us the coupon below

I would like to help defray the costs of this special issue of the OUTREACH.

Enclosed please find my tax deductible contribution for \$ _____

Name: _____

Address: _____

Make checks payable to the
Armenian Apostolic Church of America
138 East 39th Street
New York, N.Y. 10016

Ղ Ա Ր Ա Բ Ա Ղ Ի Հ Ե Տ

ARMENIANS UNITE

IN SOLIDARITY WITH

K A R A B A G H

SATURDAY, MARCH 19, 1988

* * *

Divine Liturgy and Solemn Requiem Service

In Memory of the Armenian Martyrs of

KARABAGH AND AZERBAIJAN

ST. PAUL THE APOSTLE CHURCH

COLUMBUS AVE., BET. 59-60 ST.

1:00 - 2:30 P.M.

* * *

Solidarity Rally

AT THE SOVIET MISSION TO THE U.N.

67TH STREET AND LEXINGTON AVE.

3:00 P.M.

PRELACY OF THE ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH OF AMERICA